

DESTRUKTIV XULQLI O‘SMIRLARNING YOSHIGA VA IJTIMOY-PSIXOLOGIK HOLATLARIGA OID XUSUSIYATLARI

Azizova Nigora Jo‘rayevna

Oltinsoy tumani 6-umumta‘lim maktabi psixologi

Bobomurodova Nodira Abdurasulovna

Angor tumani 14-umumta‘lim maktabi psixologi

Annotatsiya Ushbu maqolada o‘smirlik davrining psixologik holatlari va ularda kechadigan destruktiv xulq-atvorlarning paydo bo‘lishi, ijtimoiy-psixologik xususiyatlari haqida fikrlar bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: *destruktiv xulq, agressivlik, xarakter aksentuatsiyasi, pubertat.*

Kirish. O‘smirlik davrining asosiy o‘ziga xosligi bolalikdan kattalikka o‘tishidadir. Bu davr fiziologik rivojlanish va jinsiy yetilishning keskin jadallashuvi davridir. Bu davrga o‘smirlar tomonidan shaxs salbiy xususiyatlarining namoyon bo‘lishi va ularning almashinib turishi: goh muloqotga kirishuvchan, goh aksi, goh quvnoq goho esa g‘amgin va hokazo kabilar xarakterlidir. O‘smirning asosiy maqsadi o‘z-o‘zini anglash va o‘xshashlikni shakllantirish (tengdoshlaridek bo‘lish).

Asosiy qism. O‘smirlikdan kattalikka o‘tish hamma ham tekis kechavermaydi. Shunga ko‘ra, o‘smirlikda shaxs shakllanishi 3 turga bo‘linadi [E. Shpranger]. Birinchi tur uchun davrning ikkinchi marta dunyoga kelishdek jo‘shqin, inqirozli kechishi xosdir. Uning yakuni – yangi «Men»ning yuzaga kelishi. Ikkinchi tip uchun davrning silliq, kuchli asabiylashishlarsiz shaxs shakllanishi xosdir. Shaxs shakllanishining uchinchi turiga esa ongli va faol ravishda o‘z-o‘zini tarbiyalash, xavotir va inqirozlarni mustaqil yengish xosdir.

Sh.Byuler jismoniy pubertat bilan bir qatorda psixik pubertatni hamda uning ichidagi 3 ta fazani ajratdi.

Birinchi – bu psixik pubertatlikning arafasi bo‘lib, 11-12 yoshli o‘smirda quyidagi alohida belgilar paydo bo‘ladi: beboshlik, urushqoqlik, o‘smirlar o‘yinlari unga qiziq ko‘rinmaydi, undan kattaroq o‘smirlarning o‘yinlari esa tushunarsiz bo‘ladi.

“Arafa” undan keyingi 11-13 yoshdagi qizlar va 14-16 yoshdagi o‘g‘il o‘smirlarni o‘z ichiga olgan salbiy (negativ) faza bilan almashinadi. Atrof muhitga o‘tuvchi tez qo‘zgaluvchanlik va bezovta holat, nozik tabiatlilik, jismoniy va ruhiy darmonsizlik, o‘zidan norozilik kabilar bu davrga xos asosiy belgilardir. Shuning uchun ko‘pchilik o‘smirlarda o‘ziga va atrofidagilarga bo‘lgan nafratni va uning natijasi bo‘lgan o‘zini yolg‘iz, begona va boshqalar tomonidan tushunilmagan sezish kabi holatlarni uchratishimiz mumkin. Bu vaqtda o‘smir asosan, qarama-qarshiliklarga, salbiy ta’sirlarga o‘ta sezgir bo‘lib qoladi, bunday vaziyatlar o‘smirda yoki agressiv o‘z-o‘zini himoya qilishni yoki passiv melanxoliyani keltirib chiqaradi. Salbiy faza yakuni - jismoniy yetilishning yakunlanish vaqtiga to‘g‘ri keladi.

Ijobiy (pozitiv) faza o‘smirning muhitning ijobiy taraflariga (aspektlariga) ta’sirchan bo‘lib qolishi bilan boshlanadi. Uning oldida xursandchilikning manbalari paydo bo‘ladi, ularning ichidan Sh.Byuler birinchi o‘ringa “tabiatning hayajonlanishi” – go‘zallikni ongli hayajonlanishini qo‘yadi. Rivojlanish uchun qulay sharoitda xursandchilikning manbalari san’at va ilm bo‘lishi mumkin. Bularga “eng kuchli tangliklardan ham chiqarib yuboruvchi” muhabbat ham qo‘shiladi [4].

Natijalar va muhokamalar. O‘smirlik yoshida jinsiy yetilish natijasida o‘smir organizmida va ruhiyatida sezilarli o‘zgarishlar ro‘y beradi. Bu o‘smirning qiziqishlar sohasini anchagina o‘zgartiradi. Bunda qiziqishlar rivojining ikki xususiyatini ko‘rishimiz mumkin: bir tomondan yangi qiziqishlar va mayllarning paydo bo‘lishi (ijtimoiy hayotga, texnikaga, qahramonlik va sarguzashtlarga boy kitoblarni o‘qishga; ko‘pchilikda sportga qiziqish kuchayadi), ikkinchi tomondan – avval o‘rnatilgan qiziqishlar tizimining yo‘qolishi (undagi negativizm, qarama-qarshi xarakter shundandir). L.S.Vigotskiyning yozishicha, aynan shu ikki xususiyatning uyg‘unlashuvi bir qarashda g‘alati fakti – qiziqishlar kamayishi yoki ba’zan umuman yo‘qolishini xarakterlaydi. Bu vayron etuvchi faza davomida o‘smir o‘z o‘smirligiga barham beradi, shuning uchun ham L.N.Tolstoy bu bosqichni “O‘mirlik sahrosi” deb ataydi. Bu fazaga

pessimistiklik, jamoa bilan aloqalarning buzilishi, o‘smirlar orasidagi oldingi o‘rnatilgan munosabatlarning uzilishi, shu bilan birga do‘stona munosabatlar ham, yolg‘izlikka intilish, boshqa insonlarga bo‘lgan munosabatlarning keskin o‘zgarishi, jamiyat xulq-atvor qoidalariga buysunmaslik kabilar xosdir. Natijada ko‘pchilik o‘smirlar individual yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Shu bilan birgalikda individuallikning cho‘qqisi o‘rta yoshdagi o‘smirlarga to‘g‘ri keladi, katta yoshdagi o‘smirlarga kelganda esa uning nisbati kamaya boradi. O‘zining manfaatlariga dahldor bo‘lgan shaxslarning hayoti bilangina qiziqadilar.

Xulosa. O‘smirlik davrining eng asosiy xususiyati bu ikkita rivojlanish: psixik va jismoniy, ya’ni psixik va somatik jarayonlar intensivligi bilan xarakterlanadi. Aynan shu davrda tez toliqish, jismoniy zaiflik, turli kasalliklarga moyillik holatlarini kuzatish mumkin. Bularning barchasi psixosomatik o‘zgarishlar hisoblanib, psixik va somatik jarayonlar o‘zaro uzviy bog‘liqligining natijasi sanaladi. Yaqqol namoyon bo‘luvchi o‘smir xususiyatlarining aksariyati uning munosabatlari tizimida ko‘rinadigan xarakter o‘ziga xosliklari sanaladi. Bu o‘ziga xosliklar psixologiyada “xarakter aksentuatsiyasi” deb ataluvchi xarakterning alohida shaklda namoyon bo‘luvchi ko‘rinishidan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Арефьева Н.С., Ключева Н.В. Проявление доверия и манипуляций в управлении // Психология и психотехника. 2014.
2. Abdilkhakimovna, Mamaradjabova Bogzoda. "Psychological Mechanisms of the Influence of Self-Awareness Strategy on the Development of Children's Emotions in the Family." *Web of Semantics: Journal of Interdisciplinary Science* 2.3 (2024): 229-232.
3. Abdilkhakimovna, Mamaradjabova Bogzoda. "Influence of self-consciousness of a person on family relationships and its psycho-correction." (2022).
4. (В.А.Аварин. Психология детей и подростков. СПб., 1998. С. 308-309).
5. Бодалев А.А., Столин В.В. Семья в психологической консультации. – М.: 1989. С. 131-138.
6. Бразингтон Р. Порядок рождения // Психологическая энциклопедия. Изд. 2-е / Под ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. – СПб.: 2003.

7. Брутман В.И., Филиппова Г.Г., Хамитова И.Ю. Динамика психологического состояния женщин во время беременности и после родов // Вопросы психологии. 2002. № 1.
8. Bo‘riev Ochil. O‘zbek oilasi tarixidan. – T.: O‘qituvchi, 1995. – 128 b.
9. JUREVA, S., and B. MAMARADJABOVA. "The degree to which a person feels happy in the family." *JOURNAL OF CRITICAL REVIEWS* 7.5 (2020): 1873-1875.
10. Mamaradjabova, B. A., and Allamov Jasur. "JAMOANI SHAKLLANTIRUVCHI TRENING MASHG‘ULOTLARINING NAZARIY ASOSLARI." *E Conference Zone*. 2023.
11. Umarov B. Tarbiyasi qiyin bolalar bilan ishlashda davolash xizmatining o‘rni. Uslubiy qo‘llanma. 2008.- 86 b.
12. Umarov B. Bolalar va o‘smirlarda xulq og‘ishining oldini olishning ayrim psixologik masalalari. 2008.- 64 b. 3
13. Umarova M.M. O‘smirlarda oilaviy qadriyatlar to‘g‘risidagi tasavvurlar shakllanishining ijtimoiy-psixologik shart-sharoitlari: Dis.... psixol.fan.nomzodi: 19.00.05. – T.: 2004. – 166 b.
14. Usmonov M., Hamidov X. Donishmandlar oila haqida. – T., 1999. – 62 b